

III.

KARA BEN MÚSÁ OF ARABIA

Orientální přezdívky hlavních postav této knihy, psaním v různých jazycích různě spolehlivě vycházející z turečtiny nebo arabštiny, se staly česky, evropsky, ba světově slavnými. May si mohl románově dovolit jejich libovolný počet a literárně svobodnou podobu, druzí dva si je právem vysloužili přímo v pouštním terénu. Ta jména definují figury, vypadají exoticky, posílují požitek z popisovaného děje. Dávají ale vždy úplný a správný smysl? Neskřívají nějaké otazníky či záhady? A kdo je to vlastně Fransá, Alemán, Namsá nebo Inklíz? Jsou pak jejich vlastní Frankistán, Germanistán, Almaníja nebo snad Isvičera? To lze ještě rozklíčovat poměrně snadno, ale navštívujeme jako suchozemci s oblibou v létě moře v Hyrvatlyku, Karadagu či na Giritu?

Debutově, byť jen od psacího stolu, zabodoval Karel May. Už v roce 1876 se v povídce *Leilet* (Růže z Káhiry) a o dva roky později v již důležitém *Die Gum* (Loupežná karavana) vyskytuje zatím nepojmenovaný hlavní hrdina v ich formě. Je to Němec, respektive Frank, jak byli v severní Africe často označováni všichni z Evropy či obecně ze Západu. Cestovatel, lovec, občas lékař, ale již vybavený medvědobijkou a henryovkou, tou rovnou na rekordních 25 výstřelů. Teprve v roce 1880 je vše jasné: V cyklu *Giölgeda padishanün* (Ve stínu pádišáha) se totiž prozradí, že jde o Karu ben Nemsího, neboli Karla, syna Němců, někdy s přidáním ctilodného označení effendí. Jeho sláva se postupně stává nebetyčnou, neboť toto alter ego provází Maye od prvních pouštních dobrodružství až po závěrečné symbolistické romány. Tam je prostředníkem již nikoli jen prostě napínavých příběhů, ale všelidsky jinotajných poselství. Původně sluha, později parťák a nakonec ke křesťanství směřující domorodý přítel Hadži Halef Omar, jeho žena Hanneh, jejich syn Kara ben Halef, ale také hřebci Ríh a Syrr či pes Dojan jsou potřebně užitečnou stafáží tohoto téměř dokonalého muže. Až v závěru historického poslání, zejména v dílech napsaných po roce 1902, již není neprůstředný, bývá nemocen, zajat či plný pochyb, vedoucích až k vzdání se legendárních zbraní a plnému ponoru do velmi osobní mystiky.

Tedy Karel, syn Němců, variantně podle barvy plnovousu také Černý, syn Němců. Vysvětlením bylo, že prý Halef neuměl pořádně vyslovit křestní jméno Karl. Fajn, ale má to zásadní chybu: Ben Nemsí totiž v arabštině neodkazuje na Německo, ale na Rakousko! Vcelku závažné pochybení se snažil May později napravit vytvořením velmi květnatého oslovení, obsahujícího všechna potřebná východiska. V plné kráse to zní emír Hadži Kara ben Nemsí ben emír Hadži Kara ben Džermaní ibn emír Hadži Kara ben Alemaní. Skvělé pro okouzlení překvapených beduinů, přitažlivě složité pro čtenáře všeho věku. Ostatně ještě dramatictější podobu označení získal Kara ve chvíli, kdy ho Omar při cestě do nevěřícím zakázané Mekky

v nouzi učinil členem vlastní početně rozvinuté severoafrické berberské rodiny. To vyvolalo příbuzensky a geograficky spletitou variantu, spolehlivě zapamatovatelnou snad opravdu jen falešným hadžim s obsesí na co nejdější jména. V kompletní hadovitě rozvinuté verzi to totiž zní Hadži Akil Šatir el-Megarribnis Ben Hadži Alim Šadži er-Raní ibn Hadži Hajim Mašúr el-Azami Ben Hadži Taki Abú Fadl el-Mukkaram...

Naštěstí mnohem snazší je to s Aloisem Musilem, byť způsob psaní jeho dvou arabských jmen se v detailech liší. Už od konce 19. století byl znám jako šejch Músá, což byla nejspíš domorodá verze skutečnosti, že se jmenoval Musil. Zároveň však mohlo jít také o inspiraci Mojžíšem/Mošem, hrdinou Starého zákona i Koránu, či o fakt, že už v roce 1896 mladý Alois několikrát navštívil údolí Wádí Músá poblíž jordánské Petry. Ve chvíli, kdy rozšířil okruh s ním spřátelených kmenů z původních baní Sachrů o jejich tehdy nepřátelské Ruwály se to poněkud zamotalo. Bojové jméno nového bratra emíra a čestného spolunáčelníka ovšem znělo nádherně bez ohledu na to, zda se to psalo ar Rueili, Rweili, Ruwajlí nebo Ruwála. Šejch Músá eben Nemsá ar-Ruejlí už navíc správně odrážel zemi původu, byť by spíše měl platit český syn Rakouska. Nebo dokonce Moravy? Spokojme se s tím, že Musil nazval svůj dům Vila Músa a na jeho výpravách dostávali i jiní rakouští kolegové Orientem (a velmi pravděpodobně rovněž Mayem) iniciované přezdívky, viz například Rudolf Thomasberger, alias Túman ibn Nemsí.

Thomas Edward Lawrence se do přejmenování zamotal zdánlivě nejméně. Pro rodinu Ned, pro přátele T. E., pro britskou armádu v roce 1922 marně zakuklený T. E. Ross a o rok

později T. E. Shaw, celosvětově slavný jako Lawrence of Arabia. Což časem upřímně nesnášel, o podobnou proslulost totiž příliš nestál. Z jeho původního příjmení odvozené uctivé i nenávislné přezdívky pak zněly například El-Aurens, Laurens, Aurans, Lurens či Orans, to podle toho, v jaké jazykové oblasti se foneticky kreativní Orientálci vyskytovali. Především oblíbeným a úspěšným způsobem pouštního boje pak byla inspirována jeho přezdívka „emír Dynamit/princ Dynamit“, když ani Lawrencova občas impulzivní povaha v tom nejspíš nebyla zcela nevinná. Proč mu však jeho válečný partner Awda Abú Taji říkal „Světový šotku“, to by snad uměl vysvětlit nejspíš jen on sám. Možná i pro zkušené domorodé velbloudí jezdce vskutku obří porce přesunů, počítané ve stovkách mil na jeden záťah? Nebo třeba pro fakt, že se Lawrence pomocí automobilu, loďe či letadla dokázal často, snadno a velice rychle dostat do míst, o kterých drtivá většina Arabů slyšela jen při rituálním pití čaje nebo kávy ve stanu či u ohně?

Část čtenářského kouzla, zejména pro tehdejší omladinu, nepochybně vytvářela i tato libozvučná a exotickou vzdáleností vonící jména. Společně s mnoha desítkami dalších jinakostí tak atraktivní označení osob a míst činila Mayovy romány, Musilova cestopisná vyprávění a Lawrencovy válečné záznamy čímsi tajemným i ve chvíli, kdy se 19. století překulilo do moderního dvacátého. Pozdější domácí ohlasy (filmový „šejk Peterka“ nebo foglarovské hrátky s mayovskými hrdiny či frázemi) ukazují, jak zásadní se to stalo součástí běžné české mluvy. Jsem tomu opravdu rád, třeba jako Kara ben Táborí.

P. S. Pro úplnost: V textu výše uvedenými možnými cíli našich letních výjezdů za sluncem i slanou vodou jsou Chorvatsko, Černá Hora a Kréta.

IV.

POKUS O ORIENTACI V ORIENTALISMU

Vševědná Wikipedie praví: „Orientalismus je pojem označující imitaci některých prvků východních (či orientálních) kultur západními autory a umělci, který byl typický především pro uměleckou tvorbu 19. století. *Orientalismus* je také klasické vědecké dílo Edwarda Saída z roku 1978. Jako společensko-vědní pojem se orientalismus snaží o vysvětlení nerovného vztahu mezi evropským Západem a východním Orientem či Východem v západním myšlení. Můžeme tedy obecně orientalismem nazvat cokoli, co má orientální původ nebo se snaží vyjádřit a pochopit rozdíl mezi Orientem a Okcidentem (Západem).“ Pročetl jsem řadu knih a časopiseckých článků na to téma, střídavě souhlasil s původem Palestincem Saidem i jeho vážným britským oponentem Bernardem Lewisem, abych v závěru konstatoval – a myslím, že rozhodně nikoli sám – klasické „Vím, že nic nevím“. Přesto se pokusím o stručnou a jistě nedokonalou vstupní orientalistickou kapitolku, neboť leccos v této knize vyprávěné u tohoto bodu buď začíná, nebo končí.

Asi jen málokdo z nás může říci, že by ho Evropě blízký muslimský svět nikdy neoslovil. Snad každý zájezd do jižního Španělska bývá spojen přinejmenším s návštěvou nádherné maurské Granady. Maroko, Turecko, Egypt či Tunisko patří mezi pravidelné a oblíbené destinace našich cestovek, i přes občasnou varovnou tragédii, jež se tam přihodí. Královské Jordánsko uchvátí léčivým Mrtvým mořem či nejen pro oko úžasnou skalní Petrou. Ultramoderní Dubaj s písčnou pouští hned za omračujícími mrakodrapy a bizarně umělými lyžařskými kopci pro nás již není jen vzdálený přelud. Navštívujeme Izrael se zemí Svatou pro hned tři velká náboženství a jejich odnože. Také proto tam vnímáme stále nepřátelsky rozdělený Jeruzalém nebo pásmo Gazy. Obdivujeme sfingy, mešity, duny, oázy, medíny, citadely i sýky. Potápíme se k báječně pestrobarevnému dnu Rudého moře. Pojíme lahodné datle, vypijeme mátový čaj, pokoušíme lehce omamnou šíšu. Hodně fotíme a točíme, dlouho vzpomínáme. Na odlišnost, tajemnost, nepochopitelnost, nebezpečnost, ale především do té doby nepoznanou krásu. Pohádky Tisíce a jedné noci. Alibaba a čtyřicet loupežníků.

Zloděj z Bagdádu či Princ z Persie. Ale také středověcí křižáci versus Saladín. Důkladné bezpečnostní prohlídky a nepřístupná místa. Únosy, atentáty, strach. A klademe si otázku, kdo a proč je vlastně onen nevěřící: Islámský pohan, nebo křesťanský džaur?

ZA VŠECHNO MŮŽE NAPOLEON

Nový evropský zájem o Přední východ se obvykle počítá od Napoleonovy vojenské invaze do Egypta v roce 1798. Vedle barbarských útoků na starodávné stavby („bitva pod pyramidami“) a nesmyslného vraždění civilních domorodců to byl paradoxně zároveň začátek vlny vědeckého bádání, zprvu především faraónské kultury. Každé muzeum pak začalo dychtivě shromažďovat nejrůznější odtud dovezené, či spíše ukradené artefakty. Dobrodruh G. B. Belzoni přesně před dvěma sty lety narušil posvátný klid Cheopsovy hrobky jen proto, aby tam zpupně zanechal podpis. Trojjazyčná Rosettská deska pak byla zásadním východiskem poznání, Champollionovo rozluštění hieroglyfického písma v roce 1821 přímo obřím průlomem. Původem italský Francouz Botta posunul zkoumání historie směrem k asyrským městům, jejichž zbytky zůstaly roztroušeny na planinách v Mezopotámii. Objevují se především britští, ale později třeba také němečtí archeologové, seznamující fascinovaný svět s nálezy spjatými se Starým zákonem. Biblistika se mění z teoretických vysokoškolských disputací nad tisíciletí starými texty v živoucí, vykopávkovou praxi osvěženou disciplínu. Zarputilý bohatý německý amatér Heinrich Schliemann v sedmdesátých letech předminulého věku odhalil zlaté poklady antické Tróje i Mykén. Obrovský badatelský boom, často spojený s cestovatelskými a později také vojenskými či podnikatelskými zájmy, představuje jedno z hlavních, nikoli jen vědeckých témat celého 19. století. V řadě evropských zemí vznikají speciální učené společnosti, věnující se kultuře orientálních oblastí od Turecka po Japonsko, neboť vymezení tohoto prostoru zahrnovalo část Afriky a prakticky celou Asii. Neblahou skutečností však bylo, že vedle ctihodných profesorů se členy, hybateli a financiéry těchto spolků a výprav postupně stali obchodníci, státní úředníci, vojáci a průmyslníci, zainteresovaní na zcela jiných výsledcích pátrání, navíc zhusta dosahovaných nepřiliš vábnými způsoby.

Mimo odbornou linii se postupně otevřely zdroje poznání také pro laickou veřejnost. Po několik staletí nedostupné či přehlížené literární celky se dočkaly překladů do moderních západních jazyků. Na začátku bylo zpřístupnění kompletu Šeherezádiných vyprávění, trvajících hned tisíc a jednu noc, které ohromilo rozsahem, poetičností, zábavností i skrytou dobrodružností. Právě tady našly již ve třetí dekádě 19. století hlavní zdroj k převyprávění orientální pohádky Němce Wilhelma Hauffa (1802–1827), zčásti líbezně zasněné, zčásti však hororové, viz třeba *Loď strašidel*. Není náhodou, že právě to byl jeden z nepochybných inspiračních zdrojů dychtivého malého posluchače a poté čtenáře Karla Maye. Téma historického i novějšího Orientu však proniklo rovněž do světa velké literatury, neboť velice dobře zapadlo do tehdejší éry romantismu. Lord George Byron (mj. povídka *Džaur*) nebo Gustav Flaubert (také *Salambo*) nacházejí ve starověkém Kartágu, ale i v současnějším prostředí mimořádně lákavá témata. Lyricko-epická, ale také na tu dobu přitažlivě erotická. Tuto stránku věci mimořádně posílil rovněž první anglický překlad proslulé indické *Kámasútry*, pořízený i v tomto ohledu odvážným mekkánským cestovatelem Richardem

F. Burtonem. Kontakt s orientálním světem ale najdete též v tvorbě skvělého ruského básníka Alexandra Puškina (jehož černošský, snad etiopský pradědeček prošel osmanskou Konstantinopolí), viz například *Kindžál*, *Putování do Arzrumu* nebo *Bachčisarajská fontána*.

Nešlo však jen o knihy. Rakušan Wolfgang Amadeus Mozart v operě *Únos ze serailu* nabídl dodnes mimořádně populární *Turecký pochod*. Také další skladatelé objevili atraktivně nezvyklé stupnice a břeskné dechové i sentimentálně strunné aranže balkánské, zčásti cikánské, zčásti arabské muziky. Ruská expanze na asijský jih a východ umožnila jejich čelným hudebním romantikům (Glinka, Borodin, Rimský-Korsakov nebo Balakirev) využít některé harmonicky svérázné postupy a zvukově netradiční instrumentální prvky. Znamenitou ukázkou tehdejšího prolínání vlivů je například také opera *Aida*. Její vznik inicioval přímo egyptský chediv Ismail a hudbu složil slavný Ital Giuseppe Verdi podle libreta, jehož historické základy nastínil odborník, egyptolog Augusto Marietta. Premiéru měla v roce 1871 v Káhírském operním divadle a dodnes v mnoha ohledech dokonale naplňuje představy o přitažlivé a dramatické exotice, dokonce občas inscenované v téměř autentickém pouštním plenéru.

Ohlasy Orientu ovšem najdeme i v četných evropských stavbách z té doby. Vedle promítnutí některých zdobných detailů a jásavé barevnosti do nově budovaných synagog v maurském stylu, viz například tu pražskou v Jeruzalémské ulici, jsou tu další vzájemné inspirace. Pokud v Tunisu postavili Francouzi palác zčásti vycházející z pařížského dómu Notre Dame, pak opačným příkladem inspirace je například The Royal Pavilion v anglickém Brightonu, kombinující řadu indicko-saracénsko-čínských dekorativních prvků. Hezkým domácím příkladem je pak třeba slavný minaret v Lednicko-valtickém areálu. Ale také mnoho jiných budov, od pseudogotických zámků z předminulého století až po luxusní velkoměstské činžáky, nese podobně exotické ozdoby na fasádě nebo jsou v interiéru vybaveny okopírovaným či přímo dovezeným arabským nábytkem. Leckterá vilka se tehdy chlubila púdorysně osmihranným čínským pavilonem nebo stupňovitou pagodou,

leckterá zahrada nezaměnitelně japonskou vstupní branou a leckterý výstavný náhrobek vycházel ze zmenšené monumentality egyptských sfing či babylonských portálů.

Také výtvarné umění našlo v odlišně pestrobarevném orientálním světě mnohé inspirace, od secesní jemné práce s rostlinnými ornamenty až po zadumané pouštní meditace na plátnech velkého formátu. Velmi často se tam také prolínaly rozličné náboženské výjevy, neboť vznosné chrámy, majestátní mešity i vyprahlé prostory dobře odpovídaly starozákonním, novozákonním, islámským, mytickým či mystickým postavám i výjevům. Rozšiřující se možnosti cestování také do dlouho či dosud nikdy nepřístupných končin inspirovaly malíře-poutníky k více či méně romantickému zachycení přepychově velmožského i každodenně obyčejného života. Nástup fotografie dovolil zprvu sice jen černobílou, ale mnohdy dovedně kolorovanou dokumentaci luxusních krás, rušných bazarů i stylově zanedbaných zákoutí, ale především mnoha odlišných typů tamních lidí. Dovoz tropického a do té doby jinak vzácného zboží časem umožnil i běžným návštěvníkům obchodů, tzv. „koloniálů“, setkání s kuřivem i pochutinami exotického původu, patřičně přitažlivě barvotiskově zabalenými.

LOVCI SNŮ, OTROCI REALITY

Není tedy divu, že chudý saský kluk Karel zaplál pro pohádkový i dobrodružný obsah orientálních lákadel. Zejména v situaci, kdy se jeho nově scelená německá říše rozhodla razantně vstoupit mezi velmoci s dobovačnými záměry. Také prostý hanácký synek Alois musel být okouzlen vzdálenými krajinami a příběhy, tak často se přímo dotýkajícími náplně jeho kněžského studia a vykopávkami dokonce postupně potvrzovanými. Oxfordský student Thomas pak byl přímo v centru dění, neboť britské impérium ovládalo mnohé z těch teritorií a jeho alma mater stála v čele archeologických a muzejních aktivit té doby. Od pouhých dětských snů se postupně propracovali k jejich naplňování. V prvním případě v podobě napínavých románů vybavených potřebnou fantazií a solidní fotografickou základnou. V tom druhém pak přímo na místě empirickým poznáním ověřenou znalostí starozákonní biblistiky, proměněnou v objevitelské cestování. A do třetice dost klikatou poutí od zkoumání křížáckých hradů přes chetitské vykopávky až k boji za svobodu Arabů. Vskutku napínavé naplněné životy a dodnes platné vzkazy dalším generacím...

Takto podaná podoba orientalismu 19. století je jistě silně zjednodušená, nezabývající se širším politickým, ekonomickým a vojenským rozměrem věci. Tato tematika je ovšem dodnes předmětem závažného a rozporuplného bádání, v době působení hrdinů naší knihy nejvýš jen matně tušeného. V jejich éře se věci teprve dávaly do pohybu, když výchozími traumatickými body styku kultur a náboženství bylo zrušení otrokářství, postavení žen a postoj islámu k především židovským a křesťanským obyvatelům muslimských států. Vlastně ani o jednom z těchto témat nemůžeme říci, že by bylo definitivně vyřešeno. Silný vztah pána a sluhy zůstává v Orientu mnohdy zachován, byť v dnešních podmínkách to jistě vypadá jinak než v době karavan s černým živým nákladem. Ženy jsou stále více či méně zahaleny a více či méně účastny veřejného, kulturního, sportovního nebo politického života, přesto, že se v tomto ohledu přihodilo mnoho pozitivního. Vztah islámu k jinověrcům či nevěřícím stále kolísá od vytoužené mírové tolerance přinejmenším všech národů

Knihy až po krutě uříznuté hlavy, byť názory imámů na výklad Koránu se značně liší. Nesmiřitelné sunnitské a šiitské islámské skupiny a státy jsou stále ochotny proti sobě vést krvavé války. Blízký a Střední východ je trvale předmětem intenzivního zájmu těžařských společností s touhou vydělat miliardy i generálních štábů s cílem udržet strategické vojenské základny a tak kontrolovat oblast Středozemního a Rudého moře či Indického oceánu. Evropané jsou tam pak často stále nenáviděnými křižáky, Američané rovnou proklínaným Velkým Satanem. Vyhlašování fatvy nebo džihádu i existence k smrti odhodlaných sebevražděných mudžahedínů jsou smutnou realitou.

To vše se v díle Karla Maye objevilo jen v románových náznacích, navíc překonaných ušlechtilým vzorem Kary ben Nemsího. Alois Musil už tušil, že situace je mnohem komplikovanější, ale ani jako šejch Músá si nejspíš nedokázal představit následky první světové války. Lawrence z Arábie už je naplno pochopil, a také proto těžce nesl britské, francouzské, ruské i jeho osobní selhání při hledání stabilizace nejen arabského prostoru na nových, spravedlivějších základech. Dnes se nám všem může jen sentimentálně stýskat po oněch desetiletích objevitelských cest a skvělých archeologických nálezů, posunujících poznání lidstva o notný kus vpřed. Po romantickém knižním cestování pouští i harémem. Po tajuplné nádhře secesního a symbolistického prolnutí starodávných mýtů, nové mystiky a ušlechtilého ducha lidstva i dobrých duchů nadpozemských. Po milých c. a k. cirkusových představeních s falešným fakírem a jedním línajícím a plivajícím velbloudem. Po zahájení provozu železničního Orient Expressu, kde sice občas došlo k vraždě, tu však záhy stihl elegantně vyšetřit svérázný detektiv Hercule Poirot. Nebo po nezaměnitelně česky cimrmanovské variantě téhož, umožňujícího v době reálného socialismu komentovat „turecké“ hospodářství. Je to nenávratně pryč. Před námi stojí úkol najít novou společnou cestu. A zdá se, že mnoho času už na to nezbývá. Střet náboženství a civilizací bohužel trvá, ba právě získává na eskalaci. Nenalezneme-li brzy dostatek zdravého rozumu a tolik potřebného místa v srdci, pak nám buď Hospodin/Alláh milostiv.

